

الله اعلم
بما نزلنا من
القرآن

عنوان درس: آشنایی با معماری اسلام

مدرس: امیری رسکتی

هدف از درس

۱. آشنایی با معماری اسلامی
۲. درک و لمس مشخصات و کیفیات فضایی در این معماری
۳. آشنایی با اصول و مبانی حاکم بر طرح بناها در این معماری
۴. هویت بخشیدن به طراحی دانشجویان

منابع مورد استفاده در درس

۱. آشنایی با معماری اسلامی، دکتر محمدکریم پیرنیا
۲. سبک شناسی معماری ایرانی، دکتر محمدکریم پیرنیا
۳. تاریخ هنر معماری ایران در دوره اسلامی، دکتر محمدیوسف کیانی
۴. معماری ایرانی، دکتر غلامحسین معماریان
۵. معماری ایران (پیروزی شکل و رنگ)، آرتور پوپ
۶. جزوه تاریخ معماری ایران و جهان اسلام، استاد نسیم عسگری
۷. جزوه معماری اسلام، دکتر حشمت الله متدین (دانشگاه تهران)

سرفصل درس

۱. معماری اسلامی، دسته‌بندی بناهای مختص این دوره و بررسی ویژگی‌های کلی و شاخص این دوره
۲. عناصر تشکیل‌دهنده معماری اسلامی
۳. روش‌های ساخت و تزئین معماری اسلامی
۴. مصالح و ساختمایه معماری اسلامی
۵. معماری اسلامی جهان
۶. معماری اسلامی ایران (توضیح مفصل ویژگی‌های چهار شیوه خراسانی، رازی، آذری و اصفهانی، و ذکر تمامی مشخصات بناهای شاخص این دوره)

اصول معماری ایرانی

۱. مردم‌واری: به معنای رعایت تناسب میان اندام‌های ساختمانی با اندام‌های انسان و توجه به نیازهای او در کار ساختمان‌سازی است.
- نمونه‌ها:

- ابعاد اتاق‌ها و فضاها، در و پنجره، تاقچه و ... هر یک دارای اندازه‌هایی متناسب است.
- افراز (بلندای) درگاه به اندازه بالای مردم.

۲. پرهیز از بیهودگی: معمار ایرانی تلاش می‌نموده کار بیهوده در ساختمان‌سازی نکند و از اسراف پرهیز کند. (مومنان آنانکه از بیهودگی روی گردانند: سوره مومنون، آیه ۳)

- هنرهای وابسته به معماری همچون نگارگری (نقاشی)، سنگ‌تراشی، پیرایه (آدین) به شمار نمی‌رفته، بلکه علاوه بر جنبه زیبایی، جنبه کارکردی نیز داشته است.

- واژه "زیبا" در معماری ایرانی به معنای "زیبنده بودن" و تناسب داشتن است، نه قشنگی و جمال.
- نمونه‌ها:

- اندود (آمود) توسط گره‌سازی با گچ، کاشی، خشت و آجر، علاوه بر تزیین بخشی از کار بنیادی ساختمان است.

- کاربندی یا مقرنس در زیر پوشش آسمانه: پناهی است در برابر گرما و سرما، همچنین موجب کوتاه‌تر، باندام و مردم‌وار کردن افراز بنا ساخته می‌شود.
- گره‌سازی ارسی با چوب و گچ و شیشه‌های خرد و رنگین: به جهت آن است که در برابر آفتاب تند و گاهی سوزان کویر، پناهی باشد تا چشم را نیازارد.
- آمود ازاره دیوارها با کاشی آب در زیگورات چغازنبیل: برای آن است که هنگام رفت و آمد مردم، برخورد به پای دیوار بیشتر بوده است، و چون خشت در برابر باران آسیب می‌دیده، نمای ساختمان را با آجر پوشانده‌اند.

- استفاده از کاشی در آمود گنبدها با نقش و نگار بسیار: به جهت تعمیر و بازسازی آسان‌تر تکه‌های رنگی کاشی.

اصول معماری ایرانی

۳. نیارش: به معنای دانش ایستایی، فن ساختمان و ساختمایه (مصالح‌شناسی).

معماران گذشته به نیارش ساختمان بسیار توجه می‌کردند و آن را از زیبایی جدا نمی‌دانستند.

استفاده از اندازه‌های خرد و یکسانی که در هر جا درخور نیازی که بدان بود بکار گرفته می‌شد، "پیمون".

پیروی از پیمون هرگونه نگرانی معمار را درباره ناستواری و یا نازیبایی ساختمان از میان می‌برده، چنانکه یک گلکار نه چندان چیره‌دست در روستایی دورافتاده می‌توانست با بکار بردن آن، پوشش گنبدی را به همان‌گونه انجام دهد که معمار کار آزموده و استاد پایتخت. با بکارگیری پیمون، هیچ دو ساختمانی یکسان در نمی‌آمد و هر یک ویژگی خود را داشت، گرچه از یک پیمون در آن‌ها پیروی شده بود.

۴. خودبسندگی: معماران ایرانی تلاش می‌کردند ساختمایه موردنیاز خود را از نزدیک‌ترین جاها بدست آورند و چنان ساختمان می‌کردند که

نیازمند به ساختمایه جاهای دیگر نباشد و "خود بسنده" باشند. بدین‌گونه کار ساخت با شتاب بیشتری انجام می‌شده و ساختمان با طبیعت پیرامون خود "سازوارتر" در می‌آمده است و هنگام نوسازی آن نیز همیشه ساختمایه آن در دسترس بوده است.

ساختمایه (مصالح) در معماری ایرانی می‌بایست، "بوم‌آورد"، "ایدری"، "اینجایی" است. و تا آنجا که شدنی است از امکانات محلی بهره‌گیری شود.

تخت جمشید: استفاده از بهترین سنگ‌های یک معدن (کان) در دشت مرغاب

استفاده از خاک حاصل از باغچال (گودال باغچه)، در ساخت خانه‌ها: گود شدن ساختمان، علاوه بر دسترسی راحت به آب و کاریز، به ایستایی تاق‌ها نیز کمک می‌کرد.

اصول معماری ایرانی

-استفاده از آسمانه خمیده تاقی و گنبدی و بهره‌گیری گسترده از آن در مناطق کویری: در دسترس بودن خشت و آجر (چوب مناسب برای ساختمان‌سازی در همه جا یافت نمی‌شد).

-استفاده از گل حاصل از گودبرداری در ساخت گنبد (گنبد بستو) خشتی یخچال: این نوع گنبدهای خشتی بسیار پایدار است (در زمین‌لرزه طبس، ساختمان‌های بتنی پیش‌فشرده ویران شدند، ولی یخچال‌ها که با گنبد کلبو ساخته شده بودند بر جای ماندند). همچنین خشت بسیار کمتر از آجر، گرمای بیرون را از خود می‌گذراند.

۵. درونگرایی: به معنای ارزش نهادن به زندگی شخصی، حرمت (احترام به حرمت و تفکیک بخش خصوصی از بخش عمومی مخصوصاً در معماری مسکونی) و نیز عزت نفس ایرانیان.

-استفاده از هشتی و حیاط مرکزی در ساخت مسکن ایرانی. (خانه‌های درون‌گرا، پاسخی درخوری برای خشکی هوا، بادهای آزاردهنده، شن‌های روان و آفتاب تند هستند).

-درها دارای دو کوبه (کلون، درکوب)، ویژه مردان (سنگین‌تر با صدای بم) و زنان (ظریف‌تر به شکل انگشتان دست و فرشته، به نام حلقه با صدای زیر).

شیوه‌های معماری ایرانی

قبل از اسلام:

۱. پارسی (عیلام (ایلام)، ماد، هخامنشیان-حمله اسکندر)

۲. پارتی (حمله اسکندر- سلوکیان، ساسانیان، اواخر دوره ساسانی)

بعد از اسلام:

۳. خراسانی (قرن ۴-۱ هجری، اوایل اسلام)

۴. رازی (۷-۴ هجری، اوایل قرن ۸ هجری، آل زیار، آل بویه، سلجوقیان، اتابکان، خوارزمشاهیان)

۵. آذری (۹-۸ هجری، تیموریان، مراغه (به فرامانروایی هولاقو)، سمرقند (به فرمانروایی تیمور))

۶. اصفهانی (قرن ۱۰ هجری، صفویان، افشاریان، زندیه، قاجاریه)

هر بنای دوره اسلامی، (چه مذهبی، چه غیرمذهبی) دارای عناصری است که در ادامه به معرفی آن‌ها خواهیم پرداخت:

شناخت عناصر تشکیل‌دهنده معماری اسلامی

چهار ایوان
چهار باغ
رواق
گنبد
حجره
مناره
پله
بادگیر
گودال باغچه
شوادان

حیاط، میانسرا، صحن
ایوان
ایوان منتهی به گنبدخانه
صفه
چهار صفه
ایوان ستوندار
ستاوند
ستون آوند
شبستان ستوندار
چهار تاقی
فضای نه بخشی
چهار سوق
چهار دروازه

حیاط، میانسرا، صحن

- بناهایی همچون مدارس، مساجد و کاروانسراها عمدتاً دارای صحن با حیاط مرکزی هستند.

با دو کارکرد اصلی:

۱. نیاز مسلمانان به وضوخانه و محل تطهیر در مساجد و مدارس و نیاز مسافران را به استراحت، بارگیری و باربندی در حیاط کاروانسرا تامین می‌کرد.

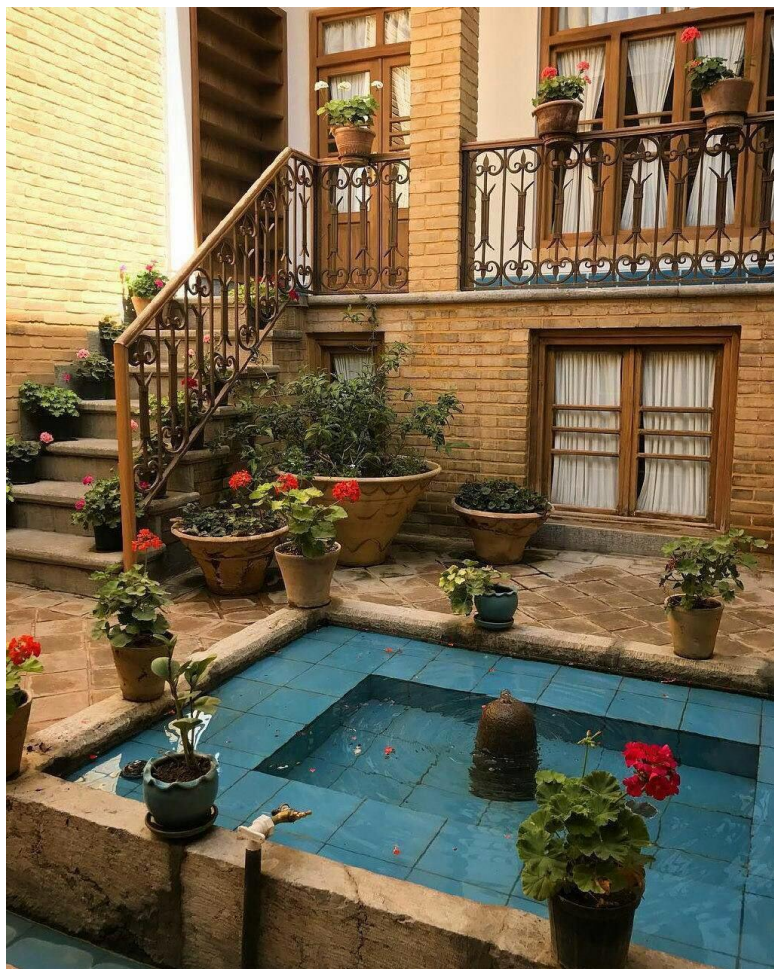
۲. با کانون قرار دادن فضای داخلی، بنا را از سر و صدا و فعالیت زندگی روزمره و عادی جدا می‌کرد.

- پلان: عموماً مربع و مستطیل، گاه مدور و چندضلعی

- میانسرا راه دسترسی به شبستان و بناهای وابسته مانند راه‌پله‌ها و اتاق‌ها را مشخص می‌کرد و دارای ایوانی در یک، دو یا چهار طرف بود.

حیاط در خانه ایرانی، هم جنبه کارکردی (ارتباط فضاهای مختلف با هم) و هم جنبه زیبایی‌شناختی (چشم‌انداز) دارد.

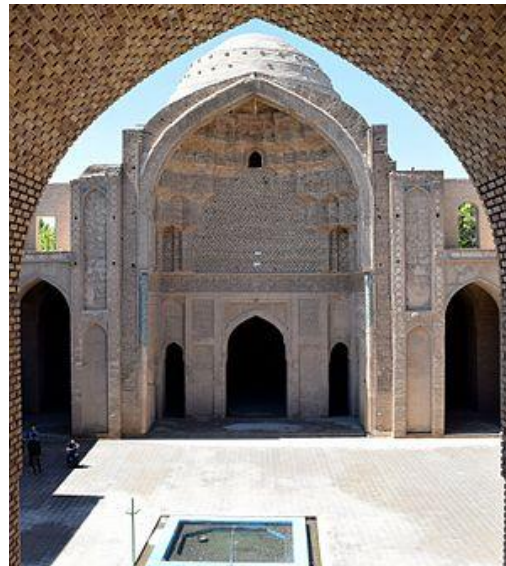
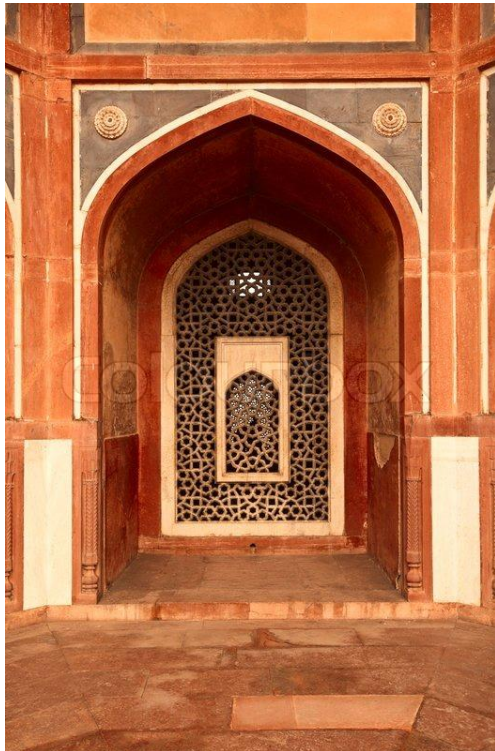

ایوان

- معماری: فضای U شکلی که به یک فضای باز منتهی می‌شود. سه طرف دیوار (بسته)، و یک طرف میانسرا (باز).

- ایوان‌ها در اطراف فضاهای باز داخل ساختمان، یعنی حیاط سازمان‌دهی شده‌اند و به صورت فضاهای ورودی و خروجی ساخته می‌شوند و در حالی- که برای جریان یافتن هوا باز هستند، از تابش آفتاب جلوگیری می‌کنند و به‌عنوان یکی از اجزای تشکیل‌دهنده بنا اهمیت فوق‌العاده داشته و به بنا برجستگی و شکوه می‌بخشند.

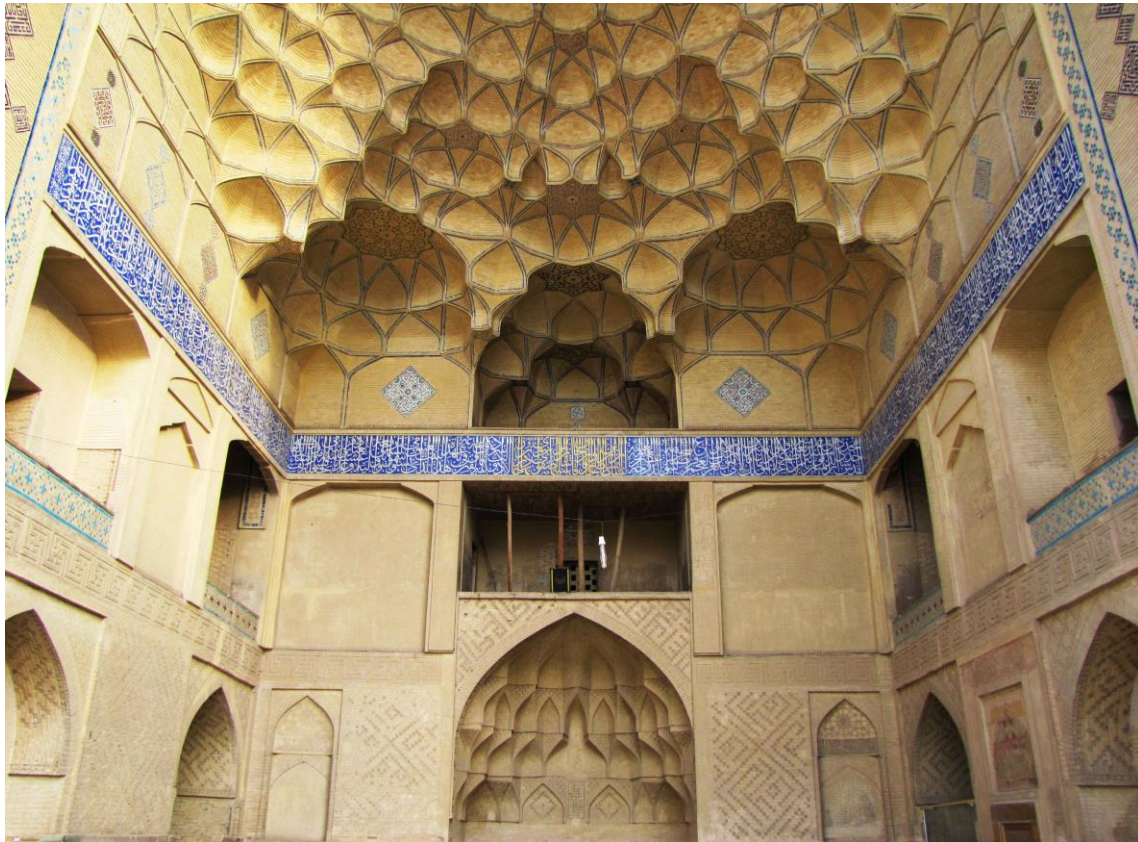
- ایوان، فضای ارتباطی، انتقالی با ترکیبی متمایز در بنا به‌شمار می‌رود، در عین حال فضای مستقلی با عملکرد خاص را در جلوی ساختمان به نمایش می‌گذارد. این دوگانگی موجودیت ایوان را شکل می‌دهد.

-ایوان در نما، مرکز ضلع یا اضلاع بنا و در محور تقارن ساختمان قرار می‌گیرد، به گونه‌ای که در اولین مواجهه مخاطب با بنا، خودنمایی می‌کند، و از جنبه زیبایی‌شناسی و روانی، بر ناظر تاثیرگذار است. (ایوان فراخواننده و پذیرای دعوت‌شدگان است).

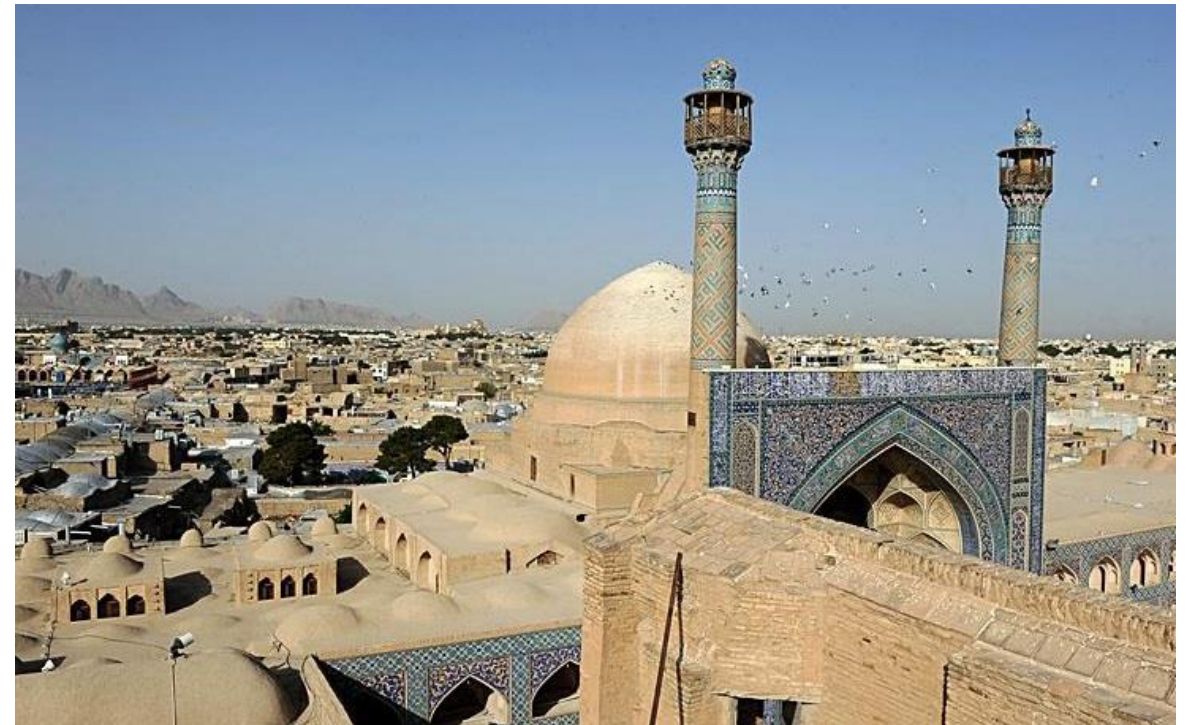
-**پوشش ایوان:** معمولاً از نوع طاق آهنگ (طاق ایرانی، مناسب فضاهای مستطیل شکل و دارای محور فضایی، همانند راهروها و ایوان‌هاست)، تاق گهواره‌ای و نیم‌گنبد است.

-ایوان کانونی است برای تزیینات مختلف بنا، چون: ایجاد مقرنس‌ها با شیوه آجرکاری، گچبری و کاشیکاری، حجاری، نقاشی، کتیبه.

ایوان منتهی به گنبدخانه

- دو عنصر مهم معماری که هم قبل از اسلام (پارتی: اشکانی و ساسانی) و هم بعد از اسلام کاربرد داشته‌اند، چهارتاقی و ایوان هستند. ترکیب این دو با هم تشکیل ایوان منتهی به گنبدخانه را می‌دهد.

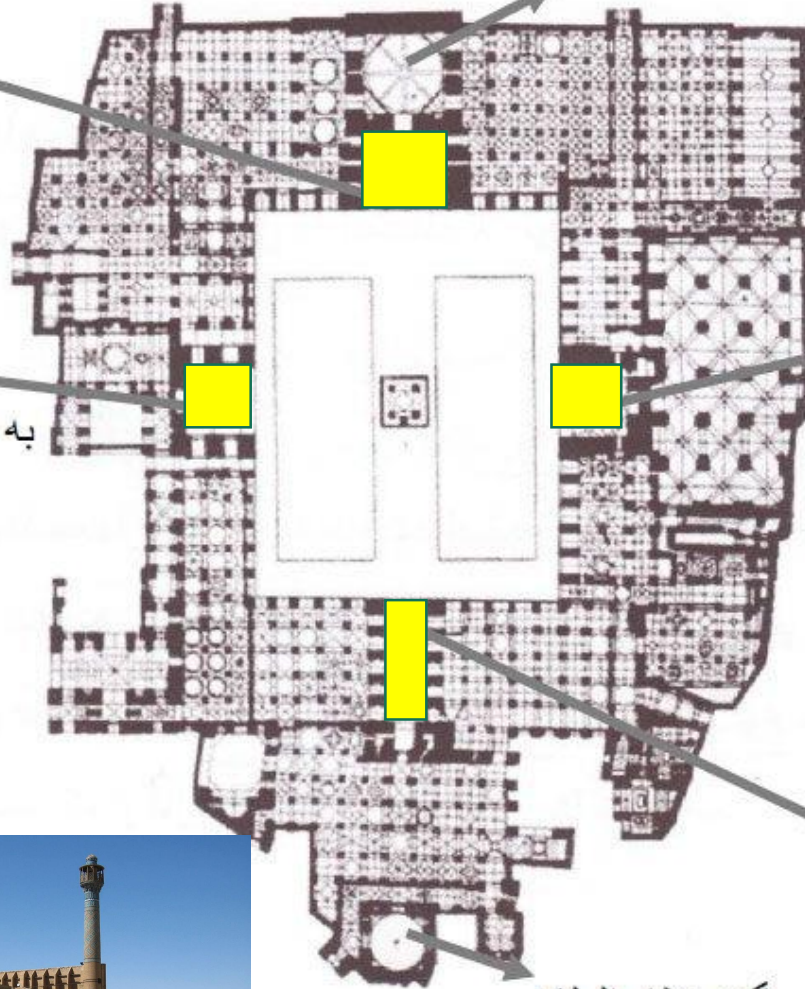

صفه درویش
تاق آهنگ

گنبد تاج الملک

ایوان شاگرد
به صورت نیم گنبد (کانه)
مقرنس

ایوان استاد
به صورت نیم گنبد (کانه)
پتکانه

صفه صاحب
کانه

گنبد نظام الملک

